

JURNAL DE LECTURĂ

Internaționala Bourdieu

Gisèle Sapiro (ed.), *Dictionnaire International Bourdieu*, CNRS éditions, Paris, 2020

Ieșit pe piața editorială pe 5 noiembrie 2020, acest dicționar de aproape o mie de pagini, la care colaborează 128 de autori din 20 de țări, confirmă apogeul atins de opera și personalitatea sociologului francez, la aproape două decenii de la dispariția acestuia. Nu este primul dicționar care i se consacră (primul a apărut în 2010 în Franța, cel de-al doilea în 2017 în Brazilia), dar este cu siguranță cel dintâi prin diversitatea temelor abordate (multidisciplinar), reunind concepte, date biografice, instituții și publicații etc. Coordonatoarea volumului este o cunoscută exegetă a operei lui Bourdieu, publicând (și în colaborare) mai multe studii de referință¹. În introducerea pe care o semnează sunt enumerate (și numărate) rubricile Dicționarului: dintr-un total de 646 „intrări” (dintre care 48 sunt doar trimeri la alte rubrici), 85 sunt „obiecte” (de cercetare) sau „teme”, 41 sunt lucrări publicate, 33 – locuri, instituții, reviste, 30 – curente intelectuale și paradigme, 28 – țări, regiuni și orașe, 27 – metode și abordări, 19 – discipline și sub-discipline. În ceea ce-i privește pe autorii *Dicționarului*, 36 dintre aceștia sunt filozofi (și filozofi ai limbajului, ai științei), 21 – sociologi (între care coautori, membri ai echipelor de cercetare coordonate de Pierre Bourdieu), 15 sunt scriitori, 6 lingviști, 6 pictori, 4 istorici ai artei și 4 istorici, 4 antropologi, 4 reprezentanți ai *cultural studies*, 3 psihologi și psihanalisti, 2 oameni politici și câte un cineast, filolog și compozitor (Beethoven)². Am procedat și eu la o

1. Gisèle Sapiro, ai cărei părinți sunt originari din România, este directoare de studii (profesoară) la CNRS și la EHESS; co-coordonatoare a volumului *Pierre Bourdieu, sociologue*, Paris, Fayard, 2004 (împreună cu Louis Pinto și Patrick Champagne); a publicat, între altele, *La Guerre des écrivains, 1940-1953*, Paris, Fayard, 1999, 814 p.; *L'espace intellectuel en Europe: De la formation des États-nations à la mondialisation. XIXe-XXIe siècle.*, Paris, Éditions La Découverte, 2009, 401 p.; *La responsabilité de l'écrivain. Littérature, droit et morale en France (xixe-xxie siècle)*, Paris, éditions du Seuil, 2011.
2. Gisèle Sapiro, Un dictionnaire, pour quoi faire?, în *Dictionnaire international Bourdieu*, op. cit., pp. VIII-XIV.

numărătoare, pentru a distinge principalii contributory la acest *Dicționar*: ei sunt, în ordine, Gisèle Sapiro (87 de articole), Julien Duval (59), Franck Poupeau (34), Johann Heilbron (30), Mathieu Hocheorne (25), François Denord (23), Frédéric Lebaron (20). Tânăra generație de sociologi este foarte bine reprezentată, fiind prezenți și unii dintre reprezentanții generațiilor anterioare (Louis Pinto cu 15 articole, Francine Muel-Dreyfus cu 11, Patrick Champagne cu 9 etc.).

Caracterul internațional al dicționarului nu este dat atât de naționalitatea colaboratorilor, deși se poate întrezări o „internațională Bourdieu” enumerând țările de origine și instituțiile academice din care provin aceștia, cât de circulația literaturii sale științifice și a conceptelor și temelor de cercetare. Pierre Bourdieu (1930-2002) este, în continuare, sociologul francez cel mai tradus, unul dintre cei mai importanți autori francezi ai secolului 20 și un contributor major la impunerea disciplinei. De amintit aici că sociologia, ai cărei fondatori francezi au fost Auguste Comte (1798-1857) și Emile Durkheim (1858-1917), nu a devenit o disciplină academică în Franța decât în 1959, perioadă care a marcat și reorientarea lui Bourdieu dinspre filozofie și etnologie spre sociologie. Dicționarul internațional este astfel o cale de acces în universul sociologiei internaționalizate, o introducere posibilă în studiul câmpului științific internațional și un prilej de meditație asupra mecanismelor internaționalizării unei opere științifice.

Dicționarul înregistrează 50 de cărți apărute în limba franceză sub semnătura lui Pierre Bourdieu între 1958 și 2017 (14 titluri sunt postume), la care se adaugă un alt număr de cărți publicate în limbi străine, în afara cărților traduse (printre care și *Economia bunurilor simbolice*, antologia pe care am publicat-o la Editura Meridiane în 1986), numeroasele sale publicații în reviste, precum și studiile consacrate lui Pierre Bourdieu, cărți și articole, apărute în franceză, germană, engleză, spaniolă etc.¹.

Articolele *Dicționarului* nu sunt însă dedicate în exclusivitate publicațiilor internaționale, traducerilor și exegezelor, fiind greu de stabilit o frontieră între ceea ce ar constitui aici capitolele „naționale” ale lucrării (instituții, precum *Ecole Normale*, și actorii ei, „normalienii”; colegi, precum Jean-Claude Chamboredon; reviste, precum *Esprit*; colecții, precum „Le sens commun” de la Editions de Minuit etc.) și capitolele „internaționale”, unde figurează principalii autori citați de Bourdieu, unii publicați de el în colecțiile pe care le-a coordonat sau pe care i-a tradus, precum Erwin Panofsky. Nu este vorba aici, firește, de a stabili acte de identitate unora sau altora. Autorii articolelor au căutat în primul rând o punere în context a conceptelor care alcătuiesc nucleul teoretic al sociologiei lui Pierre Bourdieu și care iradiază internațional și interdisciplinar: capital și specii de capital (capital cultural, economic, politic, birocratic, social, simbolic), capitalism (pp. 104-117), câmp-câmpuri (academic, birocratic, de producție culturală/artistic, de producție ideologică, al puterii, economic, intelectual, jurnalistic, juridic, politic, religios, științific – pp. 126-152), clase sociale (clase și clasamente, clase dominante, clase mobilizate, clase mijlocii, clase populare, pp. 164-174), dar și conștiința de clasă (p. 191) sau declasare (p. 223)².

-
1. De menționat și alte surse bibliografice disponibile: Delsaut, Y., Rivière, M.-C. (2002). *Bibliographie des écrits de Pierre Bourdieu*, Paris: Le Temps des cerises; precum și site-ul HyperBourdieu@WorldCatalogue
 2. Conceptele – *habitus*, strategie, *illusio*, *nomos*, dominație, recunoaștere etc. – reprezintă aproape o treime din rubricile *Dicționarului*.

Alții și-au asumat sarcina de a prezenta înscrierea operei lui Bourdieu în procesul de „import-export intelectual” pe care-l presupune circulația internațională a ideilor¹, într-o serie de țări care au contribuit, în manieră și în proporții diferite, la acest proces de internaționalizare. În *Dicționar* figurează 24 de țări. Cea dintâi, în ordine alfabetică, Afganistanul, este doar o țară „obiect” (nu sunt semnalate traduceri sau alte forme de „import” în lumea universitară autohtonă), Afganistanului consacându-i-se însă un număr din *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* (vol. 34, sept. 1980), prilejuit de invazia sovietică și în replică la cei care o justificaseră. Un caz în același timp asemănător și diferit este Algeria: asemănător, deoarece nici aici nu se spune nimic despre receptarea operei, diferit, deoarece cele patru articole dedicate Algeriei sunt intim legate de formarea și afirmarea sociologului: Algeria, țara, primul teren de cercetare al lui Pierre Bourdieu (pp. 13-14); *Algeria 60. Structuri economice și structuri temporale* (cartea apărută în 1977, făcând bilanțul acestor cercetări, pp. 14-16); Kabylia (regiune din centrul Algeriei, cu o populație berberă, unde s-au desfășurat studiile etnologice ale lui Bourdieu, pp. 483-484) și *Războiul din Algeria* (război de independență, anticolonial, în timpul căruia Bourdieu și-a efectuat serviciul militar, pp. 382-384). Despre receptarea operei lui Bourdieu în „Lumea arabă” este vorba în articolul cu acest titlu, unde figurează Marocul și țările din Orientul Apropiat, în acestea din urmă un rol intermediar important revenind traducerilor în engleză. Începând cu anii 1990, succesul înregistrat de Bourdieu în Statele Unite a impulsionat traducerea cărților lui și în țările asiatice, în Japonia, Coreea de Sud și China, dar și în Israel (unde există însă și o importantă filieră francofonă) sau în Norvegia. Rolul de limbă vehiculară i-a revenit și spaniolei pentru unele țări din America latină (Argentina, Bolivia, Chile)², dar și către celelalte limbi oficiale, *vernaculare*, ale statului spaniol, catalana, galițiana și valenciana. Cu 34 de titluri traduse, Spania ocupă locul al doilea în difuzarea operei lui Bourdieu după Germania (p. 309). În sfârșit, la capitolul circulației lingvistice transfrontaliere, ar fi de înregistrat cazul Belgiei (francofone), unde lumea artistică s-ar fi arătat de la început mai receptivă față de analizele lui Bourdieu asupra câmpurilor literar și artistic decât cea din Franța (p. 77) sau cel al Germaniei, căreia i s-au alăturat Austria și Elveția germanofonă (pp. 16-18). În Germania a găsit Bourdieu devreme interlocutori apropiați, fiindu-i publicate unele cărți chiar înainte de apariția lor în Franța³. În țările nordice, Norvegia și Suedia, receptarea a fost diferită: cea dintâi a urmat modelul receptării anglofone dominante, în vreme ce Suedia a dezvoltat relații apropiate precoce cu Centrul lui Pierre Bourdieu, descoperindu-i mai devreme opera, tot pe filieră artistică (prima traducere, din 1970, e din studiile de sociologie a artei).

1. Pierre Bourdieu, „Les conditions sociales de la circulation internationale des idées”, conferință ținută în 1989 la inaugurarea Frankreich-Zentrum de la Universitatea din Freiburg-im-Breisgau, publicată în *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte/Cahiers d'Histoire des Littératures Romanes*, 14e année, 1-2, pp. 1-10 (ulterior în ARSS, nr. 145, 2002, pp. 3-8).
2. Prezența lui Bourdieu este importantă mai ales în Brazilia, datorită unor schimburi directe cu Centrul din Paris și studiilor doctorale în Franța urmate de mulți tineri cercetători brazilieni, între care s-au distins Moacir Palmeira, Sergio Miceli și Afrânio Garcia Jr. (pp. 95-97).
3. Articolul despre receptarea lui Bourdieu în Germania, semnat de Michael Gemperle, ar merita completat cu observațiile lui Joseph Jurt din *Die Rezeption von Pierre Bourdieu in Deutschland* (Vortrag anlässlich des Kolloquiums Bourdieu français – Bourdieu allemand. Deutsch-französische Perspektiven, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, 12.-14. Juni 2003), accesibil pe internet, https://www.researchgate.net/publication/337022931_Joseph_Jurt_Die_Rezeption_von_Pierre_Bourdieu_in_Deutschland, consultat la 1.12.2020.

Am lăsat la urmă țările fostului bloc sovietic, unde, cum se știe, sociologia a fost o vreme proscrisă ca „știință burgheză”. Nu au existat traduceri din Bourdieu în URSS, ele apărând abia în Rusia postsovietică (începând din 1992). Recolta traducerilor a fost slabă în Polonia anilor 1980, crescând însă semnificativ abia după 2000. În sociologia maghiară, referințele la Bourdieu devin din ce în ce mai frecvente în anii 1970, o valoare contrapusă marxismului oficial. Corespondențele maghiare ale lui Bourdieu au fost probabil cele mai fidele dintre comunitățile intelectuale din lumea „socialismului real”. În sfârșit, în articolul dedicat României, semnat de Magdalena Răduță (pp. 751-752), sunt semnalate judicios traducerile succesive (deși nu toate înregistrate în bibliografie), precum și dominanta literar-artistică a receptării (începută de mine în anii 1980, continuată ulterior de Bogdan Ghiu, în principal). Un studiu sistematic asupra receptării lui Bourdieu în științele sociale din România rămâne însă de făcut.

O întreprindere de amploarea acestui *Dicționar internațional Bourdieu* are aproape inevitabil lacune, voite sau nu. Absența unor articole consacrate celor care au fost *les passeurs* („contrabandiști” sau „difuzori voluntari” ar fi două dintre traducerile posibile ale acestui cuvânt devenit concept pentru a-i desemna pe cei care participă la circulația internațională a bunurilor simbolice), unii dintre ei co-autori la această lucrare, este poate una dintre cele mai regretabile. Monique de Saint Martin, Jean-Claude Combessie sau Viktor Karády fac parte dintre „misionarii” sociologiei lui Pierre Bourdieu, pe care *Dicționarul* nu-i înregistrează ca atare. Cu toate astea, bogăția informațiilor și calitatea articolelor vor face din el un instrument indispensabil nu doar pentru aprofundarea operei lui Pierre Bourdieu, ci și pentru o „știință a relațiilor internaționale în materie de cultură”, la baza unui „internaționalism științific” pe care înțelegea să le promoveze.